

A FÖLDRAJZ MINT ISKOLAI TANTÁRGY

Ebben a fejezetben a földrajz tantárgy köznevelési rendszerben való kiemelkedő szerepével ismerkedhet meg, illetve azzal, hogy miért is tanulnak a diákok földrajzot az iskolában. Nemzetközi dokumentumokon keresztül megismerheti, hogy milyen gondolkodásfejlesztő és szemléletformáló szerepe van a földrajznak a folyton változó világban.

1. ÉRDEKES, DE NEHÉZ TANTÁRGY

Nap mint nap nyomon követjük a Nap égi útját, a gomolygó felhőket, halljuk a fejünk felett elhúzó repülőgépeket, olvassuk a tőzsdehíreket, az üzemanyagárak ingadozását, az allergiások számának növekedését, szemléljük az idegenforgalmi bevételek változását ábrázoló diagramokat és látjuk a katasztrófák áldozatait. Megszoktuk, hogy ezek a benyomások számtalan forrásból törnek ránk: az utcai plakátokról, a televízió hírolvasójától, a napilap infografikájából, valamely internetes hírportálról, a buszon mások beszélgetéséből, egy blogból vagy az épp megtekintett közüzemi számlánkról. Megnézzük, meghallgatjuk, aztán megyünk tovább. A felgyorsult élettempó következtében gyakran nincs időnk elgondolkodni az információkon, nemhogy még egymáshoz is illeszteni azokat. Ám olykor történnek dolgok, amelyek kikényszerítik a gondolatok összerakását, pl. megértjük, hogyan béníthatja meg egy vulkán kitörése vagy egy helyi politikai válság a globális világot. No, ez a földrajz! És ez a földrajztanítás alapfeladata is: kapcsolatot teremteni környezetünk tényei, jelenségei, folyamatai között. Van-e csodálatosabb érzés annál, mint amikor az ember rádöbben arra, hogy érti a körülötte lévő világ történéseit? Ennek elérése a földrajztanítás alapfeladata.

Azt gondolhatnánk, hogy a földrajztanárnak könnyű dolga van, mert a földrajz tárgya látványos és a mindennapi életben zajló jelenségekkel, folyamatokkal foglalkozik, amiket a tanulók könnyen elképzelnek, a tanárok pedig könnyen szemléltetnek. Könnyűnek tűnik az iskolán kívüli szemlélő számára is. Ők nem tudhatják, hogy a földrajzórakon milyen sok

tényanyagot kell elsajátítani igen kevés idő alatt, a tényanyag pedig bonyolult természettudományi és társadalomtudományi összefüggésrendszerekre épül. Ráadásul azokat egyszerre kell térben és időben is vizsgálni. Ezeket a tanulók – életkori sajátosságaiból következően – nehezen látják át. A földrajztanulás akkor lehet eredményes, ha a tanulók megfigyelések, vizsgálódások és más tevékenységek (pl. adattár-, GPS- vagy térképhasználat) során jutnak információkhoz, szereznek tapasztalatot a körülöttük lévő világról, megismerhetik, hogy az egyes cselekvések miként hatnak a környezetre, továbbá folyamatosan ütköztetik gondolataikat és tapasztalataikat, gyakorlati vagy logikai próbára teszik elképzeléseiket. Ezek azonban időigényes tevékenységek, és nem valósíthatók meg a hagyományos frontális oktatás módszereivel. Feltételezik, hogy a földrajztanár nem előadó, hanem a tanulási folyamatot irányító, segítő, támogató, információ- és értékközvetítő, innovatív pedagógus.

Kulcsfogalmak

földrajz tantárgy, tapasztalatszerzés a földrajzi környezetről

2. A TANTÁRGY SZEREPE A KÖZNEVELÉSI RENDSZERBEN

Mi a földrajz tantárgy szerepe az iskolában? A kérdésre mindenfajta szakmai elfogultság nélkül azt válaszolhatjuk: **a földrajz sajátos szerepet tölt be a magyar köznevelési rendszerben.** A földrajzi-környezeti tartalmak és a hozzájuk kötődő képességek, cselekvések fontosságát a Nemzeti alaptanterv is kifejezi azzal, hogy benne a tíz műveltségi terület egyike (a Földünk – környezetünk) földrajzi jellegű, sőt más műveltségi területekben is van hasonló tartalom. Milyen szempontból egyedi a földrajz szerepe?

1. A földrajz tantárgy a természet- és a társadalomtudományok valamennyi sajátosságának és folyamatának térbeli rendjét képes bemutatni, hiszen **alapvető rendező elve a tér.** Ebből következik, hogy a tanulók a földrajztanítás keretében ismerik meg a térbeli tájékozódás módszereit, a társadalmak (benne a gazdaság) működésének területi különbségeit, valamint **térbeli intelligenciára** tesznek szert. E tantárgy segíti őket ahhoz, hogy tájékozódni tudjanak a világban a szó szoros és átvitt értelmében egyaránt.
2. A földrajz egyszerre mutatja be **a természeti és a társadalmi evolúciót,** hiszen foglalkozik a Föld egyes gömbhéjainak, az életnek a történeti fejlődésével, a természeti folyamatoknak a társadalmi életre gyakorolt hatásaival egészen a napi gazdasági-politikai helyzetek elemzéséig, valamint a társadalom környezetre gyakorolt hatásaival. Sőt a folyamatokban érvényesülő tendenciák feltárásával prognosztizál is.
3. A földrajz – a tantárgyak között egyedülálló módon – **hidat képez a természettudományokat és a társadalomtudományokat közvetítő ismeretkörök között.**
4. A földrajz híd szerepéből adódik, hogy nem egyszerűen leíró, sőt nem is csak oknyomozó, hanem **szintetizáló jellegű tantárgy.** A földrajz a természetre és a környezetre vonatkozó ismeretanyagában szintetizálja a többi természettudományos tárgy (elsősorban a fizika és a kémia, de nem csekély mértékben a biológia) tudásrendszerét, a földi jelenségek bemutatásakor támaszkodik az azok által feltárt tényekre, törvényszerűségekre, összefüggésekre. Megjegyzendő azonban, hogy ez – a köznevelés jelenlegi tantárgyi szerkezete következtében – csak korlátozottan tud megvalósulni, hiszen a földrajztanulás előbb (általában 10. évfolyam végén) zárul, mint a többi tantárgy, amelynek az ismeretanyagát fel kellene használnia. Ezért aztán a földrajz számtalan természeti jelenséget kénytelen úgy magyarázni, hogy valójában még hiányzik az a természettudományos ismeret, amelynek birtokában a tanulók megérthetnék a jelenségeket. A természet és a társadalom kapcsolatrendszerének bemutatása és ez alapján a környezetpusztítás, a környezetvédelem lényegének megvilágítása olyan szintézist igénylő feladat, amely tantárgyunk lényegéből fakad.

5. A földrajz tantárgy **számos természettudomány** (pl. geológia, éghajlatan, meteorológia, hidrológia, talajtan, térképészet) és **több társadalomtudomány** (demográfia, urbanisztika, statisztika, közgazdaságtan stb.) **egyedüli képviselője** az iskolában. E tudományok ismeretanyagát integráló szemléletben közvetíti a tanulók felé, és az elsajátított tartalmak gyakorlati alkalmazására törekszik.
6. A földrajz tantárgy olyan tudást (bele értve az ismeretekhez tartozó képességeket, kompetenciákat is) közvetít, amely **szerves része mindennapi életünknek**, általa magyarázhatók meg történések és oldhatók meg problémák. A földrajzi-környezeti tudás életünkkel való szoros kapcsolata könnyen belátható akkor is, ha elgondolkozunk például a tévéhíradó egy napi híryanagjának tartalmán és annak belső arányain.
7. A földrajzóra a reális alapokon nyugvó, tényismereteken alapuló **nemzettudat kialakításának** egyik legfontosabb színtere. A földrajz a **nemzetközi szellemű nevelés** szempontjából is kulcsfontosságú tantárgy. E szerepe különösen felértékelődött hazánk Európai Unióhoz való csatlakozása után. Kiemelkedő szerepe van az integráció, a társadalmi-gazdasági élet országhatárokat nem ismerő értelmezésében, az értékmegőrzésben, valamint az **Európa-tudat** és a **regionális-tudat** kialakításában.
8. Ma már a nemzetközi tudományos életben a **földrajzi és a környezeti tartalom egybe forrt**, a tények és a folyamatok, a társadalmi tevékenységek bemutatása nem nélkülözheti hatásaik, következményeik egységes szemlélettel történő megismertetését a tanulókkal nemcsak elméleti, hanem tapasztalati úton is.
9. Az emberiségnek olyan **kihívásokkal** (pl. népességszám-növekedés, éhezés és alultápláltság, menekült-, hontalan- és urbanizációs problémák, éghajlatváltozás, természeti erőforrások kimerülése, környezetszennyezés) kell szembenéznie, amelyek alapvetően **földrajzi-környezeti problémákból** erednek. Köztudott, hogy a természet károsítása, elszennyezése, s ennek következtében az élővilág veszélyeztetése, sőt az ember önvészélyeztetése a 21. század legnagyobb gondja. Az ezzel kapcsolatos problémákat csak tájékozott, a környezetkárosító folyamatokat és a megoldási lehetőségeket ismerő nemzedék lesz képes megoldani. Ehhez azonban megfelelő tudásra van szükség, amelyek alapjait a közoktatásban, nagyrészt a földrajzórakon kell megszerezniük. Azok során kell kialakulnia a gyerekekben a környezet iránti érzékenységnek és olyan szemléletnek, képességeknek, amelyek birtokában felnőttként helyesen cselekszenek.

Kulcsfogalmak

híd szerep, térbeli intelligencia, természeti evolúció, társadalmi evolúció, földrajzi-környezeti gondolkodás, szintetizáló jelleg, földrajzi-környezeti problémák és kihívások

3. MIÉRT TANULUNK FÖLDRAJZOT AZ ISKOLÁBAN?

3.1. A földrajztanítás célja

Ahhoz, hogy eredményes legyen az iskolai munka, a tanárnak mindig, minden témakör feldolgozásakor, valamennyi tanítási órán, annak bármely mozzanatában világosan kell ismernie a tantárgy tanításának céljait. Nem a tankönyvi leckék tartalmának kell a szemé előtt lebegnie, hanem az apróbb és nagyobb, a közelebbi és a távolabbi céloknak. A földrajz tantárgynak a modern korban mindig az volt a célja (majd láthatja konkrét példákon a következő fejezetben), hogy szintetizáló módon **megismertesse** a tanulókkal **a földi teret és benne az embernek** (mint biológiai és társadalmi lénynek) **a környezetét**. Ma is ez az elsődleges célja, ami többféle dolgot foglal magában.

1. A földrajztanítás célja, hogy a világban való eligazodás érdekében a gyerekek **tudjanak tájékozódni, eligazodni** a Föld kisebb-nagyobb egységein. Ennek érdekében szerezzenek alapvető ismereteket égitestünkről, annak tájairól, országcsoportjairól, országairól, népeiről, szűkebb-tágabb környezetünkről.
2. A tanulók **ismerjék meg az ember életteréül szolgáló Földet**, a természet és a társadalom főbb sajátosságait, jelenségeit, folyamatait, egymásra hatásuk térbeli rendjét és következményeit. A természettudományok általános törvényeit a földi térre alkalmazva valós megállapításokat tegyenek és reális következtetésekre jussanak.
3. A tanulók vegyék észre az élő és az élettelen természet fejlődésének, a földi élet kialakulásának ismeretében a természeti folyamatok hatásait a társadalom történetében és az aktuális gazdasági-politikai helyzetekben, lássák, hogyan hat vissza a társadalom a környezetre. Ezeken az összefüggéseken keresztül sajátítsák el a **földrajzi-környezeti gondolkodást**.
4. Ismerjék meg a fokozatosan növekvő társadalmi igények kielégítéséért folyó **termelő-tevékenységet**. Szerezzenek tájékozottságot a termelés országoként és regionálisan különböző sajátosságairól, színvonaláról, teljesítményeiről, ismerjék meg okait, lássanak példát a következményeikre.
5. Alakuljon ki valóság-hű képzet a gyerekek fejében a haza (a Kárpát-medencevidék) földjének fejlődéséről, sajátosságairól, természeti és társadalmi értékeiről, társadalmi-gazdasági viszonyairól, hiszen ezek vezethetnek a valós alapokon nyugvó **nemzettudat** kialakulásához.

6. Legyenek tisztában a Föld túlnépesedésének veszélyeivel, **eltartóképességének** korlátaival. Tudják, a rohamosan növekvő termelés és fogyasztás egyre gyakrabban bontja meg a természeti folyamatok egyensúlyát, ezáltal maradandó vagy megszüntethető károsodásokat okoz a környezetben, veszélyezteti a bioszférát, és magát az embert, az alkotásait is.
7. Alakuljon ki reális kép a tanulóknak a környezetet veszélyeztető folyamatokról, a környezeti állapot- változásokban betöltött szerepéről, **a Föld globális** természeti, társadalmi, környezeti **problémáiról**.
8. Ismerjék fel, hogy a környezeti **gondok megoldhatók**, a már bekövetkezett **károsodások mérsékelhetők, megszüntethetők, az újak megelőzhetők**, továbbá, hogy az elvek csak a tudományterületek összefogásával és nemzetközi **együtműködéssel** válhatnak általánosan hatékonyá.

Végeredményben tehát a földrajz tantárgy segítheti a gyermekeket abban, hogy megismerjék az ember és környezete közötti kapcsolatokat, elmélyüljön hazaszeretetük, és felismerjék felelősségüket, tennivalóikat, lehetőségeiket szűkebb és tágabb környezetükért, hazájukért, a Földért.

3.2. A földrajztanítás általános feladatai

A földrajztanítás céljainak megvalósítása érdekében a tantárgy tanítási-tanulási folyamata során hármas **feladatot** kell teljesíteni.

1. **Valós képzetek kialakítása a világról** – A földrajztanítás hagyományos feladata a geográfia hagyományos felfogásából következik, azaz hogy a tanulóknak tárgyilagos, valóság-hű képet kell kapniuk a világról, a szűkebb, a tágabb, illetve az egész Földet, a Világegyetemet magában foglaló földrajzi környezet természeti és társadalmi-gazdasági sajátosságairól.
2. **Oknyomozás** – A tanulóknak értelmezniük kell a környezetben tapasztalható természeti, társadalmi jelenségek okait, egymás közötti kapcsolatait. Ez részben azért történik, hogy ne statikus képzetük legyen a világról, másfelől azért, hogy értsék a szűkebb és a tágabb környezet működését, változásait, fejlődését.
3. **Prognosztizálás** – A tanulóknak észre kell venniük a környezetben zajló tevékenységek, beavatkozások következményeit, rá kell döbbséniük arra, hogy az emberiség sorsa, de az egész Föld jövője is a földrajzi környezet adottságaival való gazdálkodástól függ.

3.3. A földrajztanítás speciális nevelési és képzési feladatai

A földrajztanítás fent megfogalmazott általános feladataiból kirajzolódnak a tantárgy **speciális nevelési és képzési feladatai**, amelyek az alábbiakban foglalhatók össze.

1. Az összefüggésekben való gondolkodás képességének kialakítása a tanulóknak

A természetföldrajzi és a társadalomföldrajzi jelenségek belső és egymás közötti oksági összefüggéseinek feltárásával valósítható meg (pl. a földrajzi övezetesség megismerésekor a természeti adottságok egymással való kapcsolatának és annak bemutatásával, hogy a társadalom hogyan él és hogyan él vissza a környezeti lehetőségekkel, hogyan alakítja át a környezetét).

2. Az emberek és környezetük viszonyának megismertetése, megértése

A különböző tájak, országok eltérő természeti és társadalmi jellemzőinek bemutatásán, kapcsolataik felfedeztetésén, feltárásán át vezet hozzá az út (pl. India tanításakor annak megbeszélése, miért terjedt el a teaivás, majd az Egyesült Királyság tanulásakor a teaivó nemzet kialakulási okának tisztázása).

3. A nemzeti és a Kárpát-medencei regionális identitástudat megalapozása

Az identitástudat lehet alapja más népek megértésének, elfogadásának is (pl. a haza földrajzának, a magyarság helyzetének bemutatása során kiemelt figyelmet kap a más népekkel, országokkal való kapcsolat).

4. A különböző típusú függőségek okainak megértése a tanulókkal

Annak felismertetése, hogy a függőségek a különböző földrajzi helyek, tájak, illetve a népek, embercsoportok eltérő tényleges és viszonylagos elhelyezkedéséből adódnak (pl. a természeti erőforrások szűkössége folyamatosan arra ösztönözi a japán gazdaságpolitikát, hogy a kutatásra, fejlesztésre alapozott gazdasági ágakat fejlessze, a korszerűtlenebb technológiákat kitelepítse az országból).

5. A területi együttműködések szükségességének megértése

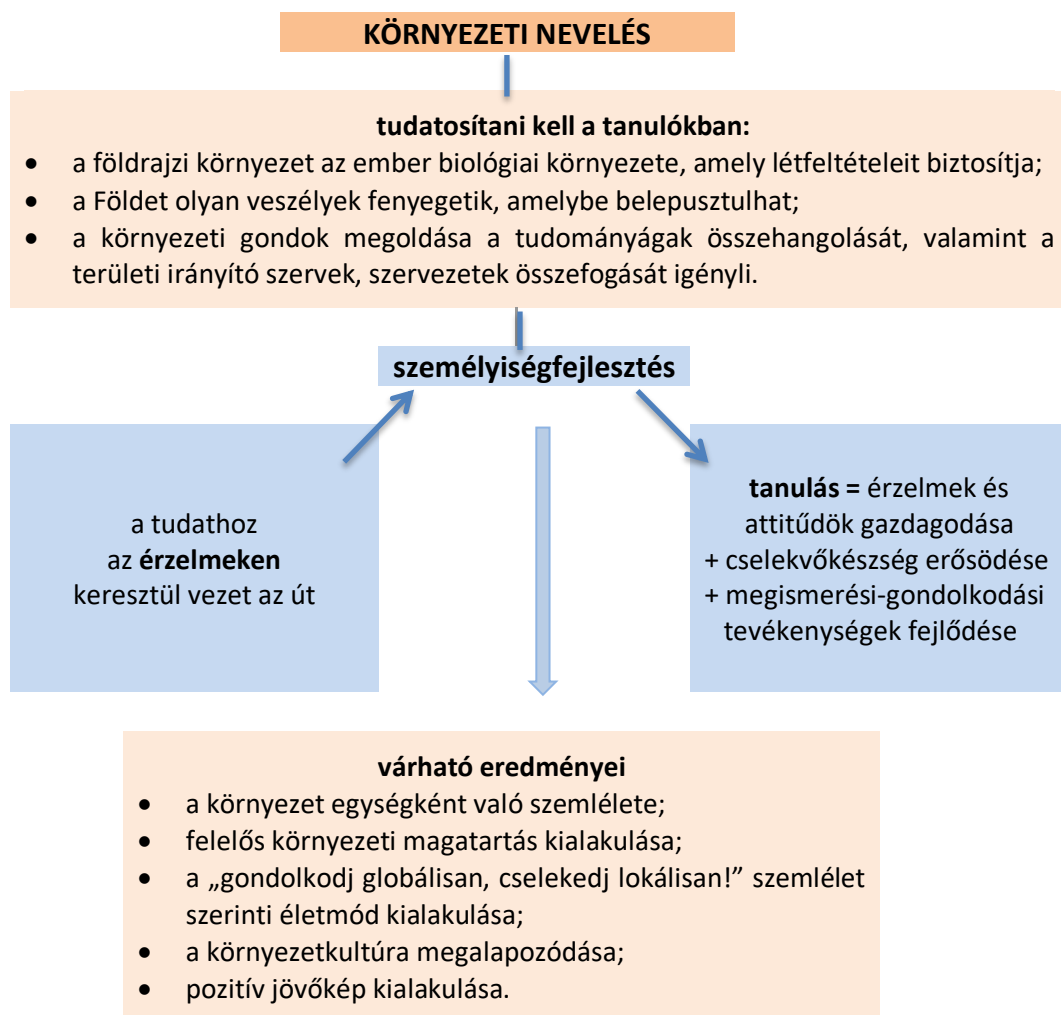
A megértés a természeti erőforrások egyenlőtlen eloszlásának felismertetésével, az ebből adódó kölcsönhatások, a népességmozgások, az áruk, az információk cseréjének bemutatásával történik (pl. az Európai Unió integrációs folyamatában megfigyelhető, időben változó társadalmi, gazdaságpolitikai célok megismertetésével).

6. A tanulók környezettudatos életmódjának megalapozása és formálása

Annak megértésével valósulhat meg, hogy a különböző adottságú természetes tájakon az emberi tevékenység kultúrtájakat hoz létre, ahol egymásnak ellentmondó térbeli kölcsönhatás és érdek érvényesül (pl. A Kárpát-medencében a természeti környezet időben változó célú átalakítási folyamatának megláttatásával).

3.4. Földrajztanítás a fenntarthatóság szolgálatában

A **környezeti nevelés** és a földrajz tantárgy – kimondva vagy kimondatlanul – már az 1990-es évektől összekapcsolódik az iskolában. A környezeti nevelés célja – a hagyományos értelmezés szerint – olyan, ismeretekre épülő szokásrendek és viselkedési formák kialakítása, amelyek a gyerekekben a környezet megóvását, aktív védelmét váltják ki. Tágabban értelmezve azonban az egész oktatási-képzési folyamatot átható **tudatformálás**, az élő és az élettelen környezettel való együttélés **magatartásformájának** és **gondolkodás-módjának** átadása, amely elősegíti az élő természet fennmaradását és a társadalmak fenntartható fejlődését. A környezeti nevelés tehát semmiképpen sem köthető egyetlen tantárgyhoz. A célok megvalósításához – ismeretanyagánál fogva – mégis talán a földrajz kínálja a legsokoldalúbb lehetőséget, hiszen éppen a természet és a társadalom kölcsönhatásaival foglalkozik. A környezeti nevelés csak akkor eredményes, ha a tanulási tevékenységet úgy értelmezzük, mint az érzelmek, az attitűdök gazdagodását, a megismerési és gondolkodási tevékenységek fejlődését és a cselekvőkészség erősödését. Az alábbi ábra a környezeti nevelés lényegét mutatja be a földrajz tantárgy szemszögéből nézve.

A környezeti nevelés a személyiségfejlesztés eszköze

A környezeti nevelés kihívást jelent a földrajztanár számára is, mert lényege ellentétben áll a Magyarországon még mindig gyakori porosz utas pedagógiai gyakorlattal. Tanítványait önálló felfedezésekre, akciókban való tevékeny részvételre, kritikai gondolkodásra kell nevelnie a földrajzi tartalmakon keresztül. Így az ő környezetkultúrája, a természeti és a társadalmi környezethez való érzelmi viszonyulása, illetve a környezet problémái iránti fogékonysága, azok kezelési módja, tehát személyes hatása erősen befolyásolja környezeti nevelési tevékenységének eredményességét.

A környezeti nevelés a földrajzórán tehát nem azonosítható a környezetvédelmi témák feldolgozásával. Természetesen magában foglalja a regionális földrajzi témákon belül a környezetszennyezés, a tájrombolás, a természeti erőforrások pazarlása példának bemutatását, ugyanakkor rányitja a tanulók szemét a tájjal való okos gazdálkodás (a környezetvédelem, a természetvédelem, a tájgazdálkodás) lehetőségeire, eredményeire is. Az általános földrajzi tananyagban belül bemutatja a termelő tevékenység következtében a kőzetburokban, a talaj- és a vízburokban, a légkörben, az élővilágban bekövetkezett károsodásokat, azok egymással, a gazdasággal, a társadalom, a tudományos élet, az intézményrendszerek szemléletmódjával való összefüggéseit. Fontos eleme, hogy ne csak a környezeti gondokat ismertesse meg a tanulókkal, hanem azok megelőzésének, kezelésének, felszámolásának lehetőségeire is mutasson példákat. Lássák a tanulók, hogy a környezet állapotának alakulásában a társadalom minden tagjának, szervezetének, intézményének, a kutatóknak, a termelőknek és a fogyasztóknak egyaránt megvan a maguk feladata. Hiszen a környezeti nevelés nem egy-egy környezeti témájú tanítási egység feldolgozását jelenti, hanem az egész pedagógiai folyamatot átfogó tevékenységrendszer, amelynek az a célja, hogy a tanulóknak **pozitív jövőkép** alakuljon ki a környezettel kapcsolatban, amely alakításának maguk is részesei.

A 21. században az élet minden területén megtapasztaljuk, hogy minden mindennel összefügg. A földrajz lényege is ez. Ebből következik, hogy a földrajzoktatás teszi képessé a tanulókat, hogy szembe nézzenek azzal, mit jelent a sokat emlegetett fogalom, **fenntartható módon élni a világban**. „A földrajzilag képzett emberek megértik a társadalmi kapcsolatokat és átérzik felelősségüket mind a természeti környezet, mind egymás iránt. A földrajzoktatás segít az embereknek megtanulni, hogyan lehet harmóniában élni minden létező fajjal” – olvasható a Földrajzoktatás Nemzetközi Chartájában¹. Ám ez csak akkor valósul meg, ha a földrajzórán nem tényismertetés történik, hanem földrajzi-környezeti problémákat dolgoznak fel (pl. éghajlatváltozás, ételmiszer-biztonság, energiatermelési lehetőségek, a természeti erőforrások túlzott kizsákmányolása, városiasodás, rugalmas termelés és

¹ Nemzetközi Földrajzi Unió Földrajzoktatási Bizottsága (IGU CGE) által 1992-ben, majd 2016-ban kiadott ajánlásgyűjtemény, amely a földrajzoktatás tartalmi és módszertani megújulását kívánta elérni a világ minden országában.

http://geogo.elte.hu/images/A_Foldrajzoktat%C3%ADt%C3%A1s_Nemzetk%C3%B6zi_Chart%C3%A1ja_2016.pdf

társadalom), és a földrajztanítás képessé teszi a tanulókat kutatási módszerek (pl. térkép-munka, terepmunka) és eszközök (pl. földrajzi információs rendszerek) használatára is.

A 21. század paradigmája az **ember-Föld ökoszisztéma fenntartható fejlődése**². „A fenntartható fejlődés a természet, a gazdaság és a társadalom fenntarthatóságát egyaránt magában foglalja. Ezek a fogalmak sokféleképpen értelmezettek a mai átpolitizált világban, ezért szükségesnek tartjuk tisztázásukat.

- A **természet fenntartható fejlődése** azt jelenti, hogy az erőforrásokat nem lehet gyorsabb ütemben felhasználni annál, mint ahogy azok megújulnának. Kötelességünk megőrizni a természeti erőforrásokat a következő nemzedékek számára. A fogyasztás mértéke nem haladhatja meg a javak újratermelődésének mértékét. Ellenőrzés alá kell vonni a környezetkárosító tevékenységeket, helyreállítva és védve a földi rendszerek épségét.
- A **gazdaság fenntartható fejlődése** magában foglalja a természet fenntartható fejlődését is. A foglalkoztatottság bővítése és az életszínvonal növelése továbbra is fontos cél. Egyes országok számára ez a természeti erőforrások nagyobb mérvű felhasználásával jár, míg másoknak erőforrás-kímélő technológiák bevezetését, újfajta életmódok megjelenését és a szolidaritás gyakorlását jelenti...
- A **társadalom fenntartható fejlődése** egyenlő életlehetőségeket teremt mindenki számára. E cél eléréséhez elengedhetetlen, hogy a fejlődő országokban élők kielégíthessék legalapvetőbb szükségleteiket, ...a fejlett országok pedig szigorú szabályokat fogadjanak el a természeti erőforrások felhasználásának korlátozása érdekében. Még fontosabb azonban, hogy ezekkel az intézkedésekkel olyan új értékek, gondolatok és viselkedésformák szülessenek, amelyek egy új és jobb élet lehetőségét kínálják. Ez hozzájárulhat ahhoz, hogy a mennyiségi szemléleten nyugvó termelési és fogyasztási rendszereket egy olyan modellre cseréljük, amelyben a gazdaság és a társadalom célja a minőség javítása.” (Luzerni Nyilatkozat)

Kulcsfogalmak

valóság-hű képzet, oknyomozás, prognosztizálás, oktatási feladatok, nevelési feladatok, képzési feladatok, személyiségfejlesztés, függőségek értelmezése, együttműködések értelmezése, fenntartható fejlődés szemlélete

² Luzerni Nyilatkozat – Földrajztanítás a Fenntartható Fejlődésért, a Nemzetközi Földrajzi Unió Földrajzoktatási Bizottságának dokumentuma, amit 2007-ben fogadtak el.

http://geogo.elte.hu/images/downloads/2_Dokumentumok/2.2_Kozoktatatasi_tantervek_kovetelmenyrendszerek/Luzerni_Nyilatkozat_FBPNV_20140121.pdf

4. A FÖLDRAJZ TANTÁRGY TARTALMA

4.1. A tantárgy és a tudomány nem azonos

A földrajz tantárgy napjainkban tapasztalt alacsony megbecsültsége összefügg azzal a hamis társadalmi képzetel, hogy egy iskolai tantárgy az annak megfelelő tudomány „kicsinyített” változata. Ez a szemlélet egyetlen tantárgy esetében sem helyes, de a földrajz esetében még inkább elfogadhatatlan (ez részben kiderült az előző fejezetrészből is). A földtudományok közé tartozó **földrajztudomány** a geoszférákkal, az azokban lezajló természeti és társadalmi folyamatok által kialakított rendszerek elrendeződésével és törvényszerűségeivel foglalkozik. A földrajz – mint iskolai **tantárgy** – tárgya szélesebb, mint a földrajztudományé, hiszen szemlélete folytán **integrálja a különböző természet- és társadalomtudományok, tudományterületek ismeretanyagát**. Alapvető módszere, hogy leírásokat ad megfigyelések és vizsgálatok alapján, kapcsolatokat keres a különböző tudományterületek módszereivel szerzett tények között, és azokat térbeli és időbeli struktúrákba rendezve, továbbgondolva előre tekint. Mindent az ember, a társadalom szempontjából vizsgál, és a szintetizálással nyert tudás gyakorlati alkalmazási lehetőségeit keresi.

4.2. Kérdéskorszakok a földrajztanításban

A Nemzetközi Földrajzi Unió által 1992-ben elfogadott **Földrajztanítás Nemzetközi Chartája** összefoglalja azokat a földrajzórai főbb kérdéseket, amelyek alapján a tanulók ismereteket gyűjthetnek természeti és társadalmi környezetükről tanári irányítással. Az ábra átgondolása után már egyszerű a válasz arra a kérdésre, hogy mivel foglalkozik a földrajz: a környezet természeti és társadalmi-gazdasági jellemzőivel abból a szempontból, hogy **a természeti adottságok hogyan határozzák meg az emberek életlehetőségeit, és a társadalmak hogyan hatnak vissza természeti környezetükre**. Eközben természetesen azt is megismerteti, hogyan lehet biztosítani, fenntartani az élővilág (benne az ember) és bolygónk közös jövőjét.

A leggyakoribb földrajzórai kérdések átgondolása arra is jó, hogy észre vegyünk a kérdések mögött rejtőző szemléleti változásokat. A leghagyományosabb kérdések: a „hol?”, a „mi?”, a mikor? és a „milyen?” a földrajztanítás korai korszakát idézik, amikor a földrajz szerepe kizárólag a tények megállapítására, összegyűjtésére szorítkozott. Ezek voltak a **leíró jellegű földrajztanítás** legfőbb kérdései. Ma már nem ezek a legfontosabb kérdések, igaz, ma sem nélkülözhetők. A földrajztanár ma is megkérdezi: mi az?, hol van? vagy milyen (mi jellemzi)?, de a válasz elhangzása után biztosan azt a kérdést teszi fel, hogy „miért?”. Ez a kérdés a földrajztanítás kulcsa, hiszen ez vezetheti el a tanulókat az ok-okozati összefüggések felismeréséhez, a kapcsolatrendszerek feltárásához, vagyis a gondolkodáshoz. A „miért?” az **oknyomozó jellegű földrajztanítás** alapkérdése. Csakhogy – mint ahogyan a földrajz-

tudomány, úgy – már a földrajztanítás sem elégszik meg a tapasztalatok összegyűjtésével, azok magyarázatával, hanem előrefele gondolkodik: „mi lesz a következménye?” „hogyan lehetne?” – teszi fel a kérdéseket. (Pl. Mi lesz a következménye az esőerdők kíméletlen irtásának? Hogyan lehetne az emberiség és a természeti környezet szempontjából kölcsönösen előnyös fejlődési utat kijelölni?) E problémafelvető kérdések a **prognosztizáló földrajztanítást** jelképezik. Magyarországon – mint ahogyan a világban mindenhol – a leíró korszak tartott a leghosszabb ideig. Az oknyomozó korszak a két világháború között kezdődött, de csak az 1960-as években vált általánossá. A prognosztizáló korszakról pedig csak az 1990-es évektől beszélhetünk.

4.3. Fogalomkörök a földrajzban

A kérdések kapcsán megismerik a gyerekek a különböző földrajzi-környezeti fogalmak, jelenségek, folyamatok elhelyezkedését, térbeli eloszlásukat a Földön, egymással és a környezetükkel való kölcsönhatásaikat. Tehát a kérdésekből következnek azok a **fogalomkörök**, amelyekről a földrajztanítás szól. Melyek ezek?

- **A hely**

A tanulók megismernek földrajzi helyeket, és megfogalmazzák, hogy hol fekszenek, milyenek azok. Megvizsgálják, hogy az ott élő emberek milyen kapcsolatban vannak a környezetükkel. Így nemcsak megismerik, **hogyan viselkednek**, hanem megértik, hogy miért éppen úgy. Tehát fokozatosan megértik az egyes helyek példáin keresztül **az ember és környezetének kapcsolatát**.

- **Helyzet és eloszlás**

A tanulók megismerkednek különféle népekkel, és megfogalmazzák, hogy hol élnek. Megismerik, hogy kik, mik honnan hová, miért és hogyan áramlanak a különböző földrajzi helyek között. Ez elvezetheti őket az egymásrataltság felismeréséhez és **a függőség különböző típusainak megértéséhez**.

- **Térbeli kölcsönhatás**

A tanulók megismerik, hogy az egyes földrajzi helyeknek melyek az értékeik (természeti és társadalmi erőforrásaik). Meglátják példákon keresztül, hogy mi az erőforrások sorsa, hová kerülnek és hogyan, miért jutnak el oda. Ezekon keresztül megértik a különböző tájak, országok, régiók vagy települések közötti **együttműködések szükségességét**.

- **Tájak és régiók**

A tanulók a földrajztanítás keretében megismerkednek különböző téri egységekkel. A tájak esetében megtanulják, hogy azok határai elsősorban természetföldrajzi alapon rajzolódnak ki, a társadalmi-gazdasági élet részben ezen feltételek szerint alakult. A különböző léptékű régiók esetében viszont felfedezhetik, hogy határaikat részben látható, részben láthatatlan tényezők szabják meg. Megértik, hogy a régiók integrált rendszeréből származtatható a földi méretű ökoszisztéma. A különböző régiók szerkeze-

tének és folyamatainak a globális rendszeren belüli értelmezése szolgál alapul ahhoz, hogy az emberek **regionális és nemzeti identitását nemzetközi keretek közé** illesszük.

- **Tájátalakulás**

A tanulók megismerkednek különböző természetes, természethez közeli tájakkal és kultúrtájakkal. Példákat látnak arra, miként (milyen hatásra és hogyan) alakultak át a természetes tájak kultúrtájakká, ami elvezethet a **környezettudatos életmód** megalapozásához. De azt is látják, hogy milyen következményei vannak a térrel kapcsolatos döntéseknek.

4.4. A földrajzi-környezeti tudás értelmezése

Mi a **földrajzi-környezeti tudás**? A válasz összefügg a mindenkori társadalom műveltségéről vallott felfogásával és ennek következtében az aktuális tanterv szemléletével. A pedagógia tudománya többféleképpen közelíti meg a tudást. Szemléletük azonban abban megegyezik, hogy ismeret és képesség jellegű összetevőkre bontja.

Az **ismeret jellegű földrajzi tudás** mindig része volt a közműveltségnek. Alapkérdése, a „mi hol található?” a földrajz hajdani ismereteket szerző szerepét tükrözi. Noha ez továbbra sem nélkülözhető, a mai tudásmodellben háttérbe szorul. A tényismeretek felhalmozása helyett azoknak az ismereteknek a megszerzésére és feldolgozására helyeződött a hangsúly, amelyek szükségesek a tér- és időszemlélet kialakulásához, a tények közötti összefüggések megértéséhez, a globális földrajzi-környezeti kérdések megvilágításához és a gondok felszámolásához. Tehát a nagyságrendek érzékelési képessége, a viszonylagosság értelmezése, a tények közötti kapcsolatok és összefüggések ismerete lett a társadalmi szempontból hasznos ismeret. A földrajztanításban a föld- és környezettudományoknak azok a módszertani szempontból is fontos elemei jelennek meg, amelyek a mozgékony vizuális intelligencia kialakulásához vezetnek.

A **képesség jellegű földrajzi tudás** olyan gondolkodási programok birtoklását jelenti, amelyek lehetővé teszik az ismeretek felhasználását, az ismeret jellegű tudás működtetését. A konkrét földrajzi-környezeti tartalmakhoz kötve alakul ki, de nem köthető csupán a földrajztantárgyhoz. Több tantárgy több témáján működhet, miközben formálódik, mélyül és gazdagodik, egyszóval fejlődik. Az 1990-es évek előtti tantervek egy-egy témával kapcsolatban szépen felépítették a hozzá kötődő jártasságok, készségek és képességek egymást feltételező rendszerét. A Nemzeti alaptanterv óta nem határozható meg ilyen rendszer, mert egy tartalomhoz sokféle képesség, egy képességhez pedig sokféle, különböző tantárgyakból tanult tartalom kapcsolódhat. (Pl. a lemeztektonikai folyamatok ismerete feltételezi a térbeli tájékozódás képességét, hiszen a tanulóknak térben kell elképzelniük a történéseket, ugyanakkor az időbelit is, mert földtörténeti időléptékben kell gondolkodniuk. A helyes térbeli képzettséghez azonban szükségük van a fizikai erőviszonyok helyes értelmezésére és kémiai anyagismeretre is.) Ezért a Nat-2003 és a ráépülő kerettantervek

célkitűzéseikben nem földrajzi-környezeti tartalmakat neveznek meg. Helyette konkrét képességeket, amelyeket a földrajz tantárgy tud leghatékonyabban kialakítani, és főleg kompetenciaterületeket (pl. környezetharmonikus életvezetési kompetencia), amelyeket a földrajz mellett más tantárgyak is fejlesztenek.

Kulcsfogalmak

földtudományok, földrajztudomány, földrajz tantárgy, leíró földrajztanítás, oknyomozó földrajztanítás, prognosztizáló földrajztanítás, Földrajztanítás Nemzetközi Chartája, hely, helyzet és eloszlás, térbeli kölcsönhatás, tájatalakulás tájak, régiók, tudás